

Er staat op de laatste plaats van het middenveld een onbepaalde zelfstandignaamwoordgroep

Ton van der Wouden, Leiden

Abstract: Some reflections on Grondelaers' findings concerning the word order in Dutch sentences starting with so-called expletive er.

Inleiding

De volgorde van de zinsdelen in het middenveld van de Nederlandse zin is nogal variabel, maar zeker niet vrij. De factoren die bepalen welke volgorde in welk geval geselecteerd wordt, zijn nog steeds niet allemaal bekend. Grondelaers (2009) doet verslag van een poging om erachter te komen wat de factoren zijn die verantwoordelijk zijn voor de woordvolgorde in één type zinnen. Hieronder plaats ik enige kanttekeningen bij zijn stuk, waarbij ik vrijwel alleen aandacht besteed aan syntactische, semantische en geografische kanten van zijn verhaal, en zwijg over methodologische en andere aspecten.

Het onderzoek van Grondelaers past in een inmiddels respectabele traditie van empirisch (hier bedoeld in tegenstelling tot introspectief) onderzoek naar factoren die woordvolgorde bepalen en naar de functies en gebruiksmogelijkheden van de verschillende volgordes. Daarvan wil ik hier noemen het mooie Groningse corpuslinguïstische proefschrift van Gerlof Bouma, gewijd aan de factoren die bepalen welke zinsdelen wanneer op de eerste zinsplaats voorkomen (Bouma 2008), en het psycholinguïstische onderzoek van Vogels en Lamers naar volgordeverschijnselen bij kale meervouden (Vogels & Lamers 2008).

Grondelaers concentreert zich op zinnen met *er*, en dat is niet voor niets: *er* is het moeilijkste woord van het Nederlands, zowel voor taalkundigen als voor niet-moedertaalsprekers – al laat Van Boxtel (2005) zien dat sommige van hen er toch in slagen *er* zodanig meester te worden dat ze (in dit opzicht) niet te onderscheiden zijn van moedertaalsprekers. Tot voor kort konden we zonder overdrijven zeggen dat we de meeste van onze taalkundige kennis over *er* danken aan het onderzoek van twee niet-moedertaalsprekers, te weten de Deen Gunnar Bech en de Amerikaan Robert Kirsner (Bech 1952, Kirsner 1979). Maar op dit moment is Stef Grondelaers vermoedelijk de taalkundige die *er* het meest van weet.

Er staat een paard in de gang

Er bestaan zoals bekend verschillende soorten of gebruiksmogelijkheden van *er* (Haeseryn et al. 1997: 8.6). Ik zwijg hier over het adverbiale *er* (*hij woont er al lang*), het prepositionele *er* (*toen ze bij het water kwamen, dook ze er meteen in*), het kwantitatieve *er* (*dit waren de eerste voorbeelden, straks volgen er meer*), en over eventueel andere gebruiksmogelijkheden van *er*; ik heb het hier alleen over het presentatieve *er*, waarmee je iets introduceert in de discourse.¹ De ongemarkeerde manier om een onwetend publiek op de hoogte te brengen van het feit dat er een paard in de gang staat, is als in (1):

---

¹ Grondelaers benadrukt, terecht, dat het “nieuwe” dat presentatieve *er*-zinnen introduceren niet noodzakelijk het subject is – zie hieronder.

(1) Er staat een paard in de gang.

De verschillende factoren die samen de volgorde van de zinsdelen in de zin in (1) bepalen zijn grosso modo bekend. Zo theorie-neutraal mogelijk zijn ze te formuleren als in (2):

- (2) a. de persoonsvorm staat in mededelende zinnen op de tweede plaats (“V2”).
- b. de eerste zinsplaats mag niet leeg zijn.
- c. onbepaalde zelfstandignaamwoordgroepen mogen niet op de eerste zinsplaats staan.
- d. de voorkeursvolgorde in de Nederlandse hoofdzin is onderwerp-gezegde.

Over de relevantie van deze factoren bestaat geen onzekerheid, wel over het relatieve gewicht ervan en over de onderlinge volgorde: V2 is een tamelijk harde regel, maar bij sommige taalfilosofen mogen onbepaalde zelfstandignaamwoordgroepen wel op de eerste zinspositie staan (Dekker (1993) gaat vooral over de ongrammaticale of op zijn minst gemarkeerde sequentie in (3)). Als je een mop vertelt, mag de eerste zinsplaats vaak leegblijven, zoals in (4) (Bennis 2001). En ook zinsinitiële topics kunnen onder niet al te goed begrepen voorwaarden (Jansen 1981, Te Biesebeek 2003-4) weleens wegblijven, zoals in (5).

- (3) Een man loopt in het park. Hij fluit.
- (4) Lopen twee mannen in de Damstraat. Zegt die Turk tegen die Marokkaan ...
- (5) Ben even weg. Doen we.

Dankzij de SAND (Barbiers et al. 2005: 49a) weten we dat de volgorde in (1) inderdaad in grote delen van het Nederlandse taalgebied de ongemarkeerde variant is. De meeste variatie die door de SAND gevonden werd, behelst – zoals bijna een eeuw geleden overigens al werd gesuggereerd door Wobbe de Vries – geen syntaxis, maar fonologie of fonetiek: de meest voorkomende variant in gesproken varianten van het Nederlands blijkt namelijk *d'r* te zijn (De Vries 1922). Alleen in West- en Oost-Vlaanderen en in delen van Limburg vinden we in plaats van dit presentatieve *er* regelmatig een presentatief *het*, en dan krijgen we zoiets als in (6):

(6) 't Staat een paard in de gang.

Over deze variant zal ik het hierna niet meer hebben, net zo min als over de uitspraakvariant *d'r*.

In de gang staat (er) een paard

Het is ook al geen nieuwe observatie dat er bij inversie eveneens variatie in *er* is: in sommige delen van het taalgebied vinden we een voorkeur voor (7a), in andere voor (7b):

- (7) a. In de gang staat een paard.
- b. In de gang staat er een paard.

De SAND heeft deze variatie onderzocht aan de hand van de testzin *Gisteren zat (er) een inbreker in deze kast*: kaart 49b laat zien dat *er* in het zuiden van het taalgebied vaker voorkomt dan in het noorden. De bevindingen worden gepresenteerd als pure vormvariatie, maar het is twijfelachtig of dat helemaal correct is. Stef Grondelaers heeft bijvoorbeeld op verschillende plaatsen betoogd dat er soms ook andere dingen aan de hand zijn, en dat *er* een eigen bijdrage aan de betekenis van de uiting zou kunnen leveren (bijv. Grondelaers et al. 2002) – een suggestie die overigens al te vinden is in Kirsner (1979) en Bennis (1986).²

Met andere woorden, volgens Grondelaers en zijn collega's zijn er variëteiten van het Nederlands waarin *beide* varianten in (7) volstrekt grammaticaal zijn, maar een verschillende functie of een verschillend gebruik hebben. Volgens Grondelaers en zijn collega's zou niet-initieel *er* (in elk geval in sommige gebruiksgevallen in sommige variëteiten van het Belgisch Nederlands) een "accessibility marker" zijn: *er* zou de lezer/hoorder erop attent maken dat er nieuwe, niet voorspelbare informatie in de rest van de zin te verwachten is. Als ik het goed begrijp, claimt hij daarmee zo ongeveer dat (7b) een zwakke tegenhanger is van (één van) de miratieve zinnen (in de zin van DeLancey (1997), vergelijk ook Janssen (2005)) in (8):

- (8)
- a. Nee maar! In de gang staat een paard!
  - b. In de gang staat warempel een paard.
  - c. In de gang staat zowaar een paard.

Grondelaers et al. (2002) claimen op basis van een corpusstudie dat de postverbale distributie van *er* efficiënt beregeld zou kunnen worden met behulp van vier factoren, de contextuele factoren regio (meer *er* in België dan in Nederland) en register (meer *er* naar mate de gesprekssituatie informeler is), en de taalstructurele factoren bepalingstype (meer *er* bij temporele dan bij locatieve bepalingen) en verbale specificiteit (meer *er* stijgt naar mate het hoofdwerkwoord minder specifiek is).

Er staat in de gang een paard

Grondelaers (2009) gaat specifiek over existentiële *er*-zinnen met *er* in eerste positie. In dat soort zinnen staat normaliter het (indefiniete) onderwerp onmiddellijk na de persoonsvorm (zoals in (1), hier herhaald als (9a)). Als het onderwerp heel "zwaar" is dan staat het gemakkelijker achter de bijwoordelijke bepaling (9b), maar er zijn ook (zeldzame) gevallen waarin we eerst een "lichte" bijwoordelijke bepaling van plaats krijgen en daarna pas het onderwerp (9c):

- (9)
- a. Er staat een paard in de gang.
  - b. Er staat in de gang een paard met een klein kaboutertje op zijn rug.
  - c. Er staat in de gang een paard.

---

² Bennis (1986) schrijft (noot 19 op p. 255): "Kirsner (1979) argues that expletive *er* appears solely to shift the participant-in-focus to the background. Although Kirsner's central hypothesis concerning expletive *er* seems correct to me, I disagree with him in most other respects."

Grondelaers betoogt dat de volgorde van (9c) geen “vuil Nederlands” is, maar (net zoals (9a)) één van de mogelijke volgordes van het (Belgische) Nederlands vormt. Hij wil het bestaan van beide mogelijkheden in verband brengen met de functie van *er*. Anders gezegd, hij vraagt zich af, of de functie van presentatieve *er*-zinnen de plaatsingsmogelijkheden van het grammaticale subject en de bepaling(en) in het middenstuk determineert. Zijn antwoord is positief: volgens hem vormt de volgorde in (9c) een cognitief gemotiveerde strategie van het (Belgische) Nederlands. In zijn visie is *er* hier een “Expectancy Monitor”, een “decontextualiseringspartikel”: het zou de hoorder/lezer uitnodigen om het subject op te vatten als onafhankelijk van de context, omdat de beschikbare inferenties onvoldoende krachtig of misleidend zijn. Uit dit voorstel volgt volgens Grondelaers de bijzondere volgorde van de zinsdelen: als *er* inderdaad een “decontextualizeerder” is waarmee nieuwe onderwerpen los van de bestaande inferenties geïntroduceerd worden, dan zou het contra-intuïtief zijn dat onderwerp vooraf te laten gaan door een concrete plaatsbepaling, aangezien dat juist de krachtigste bron van inferenties is.

Vervolgens probeert hij vast te stellen wat de factoren zijn die bepalen wanneer in een zin met *er* op de eerste plaats de gemarkeerde volgorde BepOnd de voorkeur krijgt boven de ongemarkeerde OndBep. In zijn corpusonderzoek vindt hij vijf factoren, waarvan subjectszwaarte – hierboven al genoemd ((9b)-(9c)) – statistisch het meeste gewicht in de schaal legt: “zware” onderwerpen staan bij voorkeur achter de bepaling. Andere factoren die een significante rol blijken te spelen zijn (in volgorde van afnemend belang) “Bepalingscontinuering” (naar mate de bepaling meer aansluit bij wat al bekend is, dus in zekere zin niet “nieuw” is, staat hij vaker achter het onderwerp), “Bepalingsconcreetheid” (“de kans op een zinsfinale bepaling [stijgt] 85% [...] naarmate de bepaling concreter is”), “Subjectscontinuering” (onderwerpen met een in context bekende referentie staan vaker achteraan), en “Bepalingszwaarte” (zwaardere bepalingen staan (nóg) liever achter onderwerpen dan lichtere).³

Samen vormen deze factoren een verfijning en uitbreiding van de klassieke generalisaties over woordvolgorde in termen van het Links-Rechts-principe (“oud voor nieuw”, cf. ANS 21.1.2.1, of misschien vanaf nu liever “plaats belangrijke informatie achteraan”) en relatieve Zwaarte.

Wijdere perspectieven

De volgorde van de zinsdelen in het middenveld van de Nederlands zin is een complex probleem. Grondelaers heeft de oplossing daarvan weer een klein stukje dichterbij gebracht. Er is echter nog veel te doen, al is het maar omdat Grondelaers zich in het in dit artikel beschreven onderzoek beperkt tot intransitieve zinnen met één, niet-pronominale argument en één bijwoordelijke bepaling van plaats (“omdat de plaatsingsprincipes voor zinnen met meerdere adjuncten anders zijn, en [...] omdat temporele bepalingen niet codeerbaar zijn voor twee plaatsingsparameters die een nominaal hoofd veronderstellen”). Dat is begrijpelijk, want het is zo al ingewikkeld genoeg, maar het is

---

³ Grondelaers benadrukt dat het “nieuwe” dat met de presentatieve *er*-zin geïntroduceerd wordt niet noodzakelijk het onderwerp is - het kan ook gaan om nieuwe bepalingen. Betekent dat dan ook dat de oorspronkelijke beschrijving van *er* als “markeert de contextuele onvoorspelbaarheid van het subject” op de helling moet?

natuurlijk ook jammer, niet alleen omdat het complete beeld nog niet duidelijk is, maar ook omdat zijn resultaten nu buitengewoon lastig te vergelijken zijn met, bijvoorbeeld, die van Bouma (2008), die onder andere kan constateren dat in de door hem onderzochte zinstypen de ongemarkeerde voorkeursvolgorde onderwerp – meewerkend voorwerp – lijdend voorwerp is.

Ik sluit af met een paar suggesties voor interpretatie en inbedding van zijn bevindingen.

Observatie 1: Nederland wordt steeds meer een partikeltaal (zie bijv. Van der Wouden 2006): het gebruik van kleine woorden en woordcombinaties die niet onmiddellijk bijdragen aan de propositionele betekenis maar veeleer een indicatie geven over de manier waarop de uiting moet worden geïnterpreteerd (Foolen 1996), neemt toe. Bob Kirsner (alweer) heeft bijvoorbeeld laten zien dat het finale partikel *hoor* om instemming vraagt en geen tegenspraak duldt, terwijl finaal *hè* veeleer om bevestiging vraagt (Kirsner & Van Heuven 1996).

- (10) a. Er staat een paard in de gang hoor.
b. Er staat een paard in de gang hè?

Observatie 2: partikels zijn altijd polyseem en multifunctioneel, met betekenissen die sterk afhankelijk kunnen zijn van de syntactische omgeving (Foolen 1996). Ik geef een paar voorbeelden. *Zeker* heeft allerlei functies en betekenissen (Van der Wouden 2000), een ervan is het verlenen van een epistemisch modaal tintje aan vragen (“spreker denkt dat het antwoord positief is”). Het woord *zeker* is dan noodzakelijk onbeklemtoond, en de woordvolgorde is noodzakelijk V2, met een vraag-intonatie. Interessant genoeg heeft *niet* een vergelijkbaar epistemisch-modaal gebruik, maar ditmaal alleen in V1-zinnen:

- (11) a. Daar stond zeker een paard?
b. Daar stond zéker een paard!
c. Stond daar niet een paard?
d. *Stond daar zeker een paard?
e. *Daar stond niet een paard?

Ook de versteende partikelcombinatie *zomaar* heeft tal van functies. Een paar voorbeelden uit het Corpus Gesproken Nederlands staan in (12):

- (13) a. Dat komt niet zomaar uit de lucht vallen natuurlijk.
b. Dat kan iedereen zomaar meezingen maar dit niet hoor.
c. Dat komt zelden voor dat iemand zeg maar zomaar begint te praten.

Voor zover ik weet zijn de verschillende gebruiksmogelijkheden van *zomaar* nog nooit goed in kaart gebracht (daar zou *zomaar* een mooie scriptie in kunnen zitten). Een (naar mijn gevoel recente) ontwikkeling is het gebruik van de combinatie *zomaar (eens)* als een op het oog vrijwel inhoudsloze markeerder van de modale uitdrukking *zou kunnen* (Van der Wouden 2006): het contrast tussen (13a) en (13b) laat zien dat *zou* er echt bij hoort. Misschien is *zomaar* hier overigens niet helemaal inhoudsloos: wellicht dat *zomaar*

(*eens*) specifiek een markeerder van epistemisch *zou kunnen* is of wordt: met dynamisch *kunnen* (13c) is het resultaat in elk geval slecht:

- (12) a. Het zou zomaar eens kunnen dat er op korte termijn iets moois gaat gebeuren.
b. *Het kan zomaar eens dat er op korte termijn iets moois gaat gebeuren.
c. *Na die operatie zou hij zomaar eens kunnen zwemmen.

Als deze laatste suggestie klopt, is één mogelijke functie van *zomaar (eens)* desambiguering van verschillende mogelijke modale interpretaties.

Een aantal voegwoordelijke bijwoorden zoals *nu* in het voorbeeld in (13) ten slotte kan (met name in formele schrijftaal) op de tweede plaats in de hoofdzin staan (je krijgt dan dus V3-zinnen):

- (13) In den beginne schiep God de hemel en de aarde. De aarde nu was woest en ledig.

Het partikel *nu* (in deze functie ook te vervangen door *echter* of, met meer contrast, *daarentegen*) fungeert dan als shift topic markeerder (Van der Wouden 2006).

Presentatief *er* zoals beschreven door Grondelaers past perfect in deze ontwikkeling op partikelgebied. Naar mijn mening moeten we (presentatief) *er* opvatten als een pragmatisch partikel dat een aanwijzing is voor de lezer of hoorder hoe de uiting geïnterpreteerd en gedesambigueerd moet worden. Dat er aanzienlijke verschillen zijn tussen Nederlands Nederlands en Belgisch Nederlands strookt met vergelijkbare observaties bij andere partikels (Van der Wouden & Caspers 2008).

En als je gelooft in een of andere variant van de Constructiegrammatica (Goldberg 1995, Culicover & Jackendoff 2005) of daardoor geïnspireerde moderne HPSG (Sag et al. 2003, hoofdstuk 16), dan ligt het voor de hand *er* te zien als het lexicale anker van een syntactische constructie. Informeel is de constructie bestaande uit initieel *er* met een niet-canonieke volgorde (onderwerp niet op de plaats onmiddellijk na de persoonsvorm) dan te beschrijven als een markeerder van ontoegankelijkheid. De spreker kan er in de geëigende situatie voor kiezen die constructie te gebruiken. De hoorder op zijn beurt weet dan, dankzij het gebruik van die constructie, dat er iets bijzonders aan de hand gaat zijn met het onderwerp,⁴ namelijk dat de meest voor de hand liggende interpretatie niet de bedoelde is. Uitwerking van deze gedachte – die feitelijk een verfijning is van hierboven aangeduide suggesties van Kirsner en Bennis – stel ik graag uit tot een andere gelegenheid.

---

⁴ Het onderwerp, of een andere referent: zie voetnoot 1.

Bibliografie

- Barbiers, S., H. Bennis, G. De Vogelaer, M. Devos & M. van der Ham (2005). *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bech, G. (1952). *Über das niederländische Adverbialpronomen er*. Kopenhagen: Nordisk Sprog- of Kulturforlag [etc]. (Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague 8.)
- Bennis, H. (1986). *Gaps and dummies*. Diss. Tilburg.
- Bennis, H. (2001) 'Lopen twee mannen in de Damstraat. Zegt die Turk tegen die Marokkaan'. In: T. Meder (red.), *'Er waren eens een Marokkaan, een Turk en een Nederlander ...': Volkskundige en taalkundige opstellen over het vertellen van moppen in de multiculturele wijk Lombok*. Amsterdam: Stichting beheer IISG, 103-113.
- Biber, D. (1988). *Variation across speech and writing*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Biesebeek, H. te (2003-2004). Een corpusgebaseerd onderzoek naar topicdrop in het Nederlands. *TABU* 33, 1-26.
- Bouma, G. (2008). *Starting a Sentence in Dutch: A corpus study of subject- and object-fronting*. Diss. Groningen.
- Sonja van Boxtel (2005), *Can the late bird catch the worm? Ultimate attainment in L2 syntax*. Diss Nijmegen.
- Culicover, P. & R. Jackendoff (2005). *Simpler Syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Dekker, P. (1993). *Transsentential Meditations. Ups and Downs in Dynamic Semantics*. Diss. Universiteit van Amsterdam.
- DeLancey, S. (1997). Mirativity: The grammatical marking of unexpected information *Linguistic Typology*, 1, 33-52.
- Foolen, A. (1996). Pragmatic particles. In J. Östman, J. Blommaert & C. Bulcaen (red.), *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins. 1-24.
- Goldberg, A. (1995). *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Grondelaers, S. (2009). Woordvolgorde in presentatieve zinnen en de theoretische basis van multi-factoriële grammatica. Deze aflevering.
- Grondelaers, S., M. Brysbaert, D. Speelman & D. Geeraerts (2002). *Er als accessibility marker: on- en offline evidentie voor een procedurele interpretatie van presentatieve zinnen*. *Gramma/TTT* 9, 1-22.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M. van den Toorn (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. 2e, geheel herz. dr. Groningen en Deurne: Martinus Nijhoff en Wolters Plantijn.
- Jansen, F. (1981). *Syntaktische konstrukties in gesproken taal*. Diss. Leiden.
- Janssen, T. (2005). (Ad)mirativiteit in het Nederlands. In: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek*, 24, 249-259.
- Kirsner, R. (1979). *The problem of presentative sentences in modern Dutch*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Kirsner, R. & V. van Heuven (1996). Boundary tones and the semantics of the Dutch particles *hè*, *hoor*, *zeg* and *joh*. In: C. Cremers & M. den Dikken (red.), *Linguistics in the Netherlands 1996*. Amsterdam: John Benjamins, 133-146.

- Sag, I., T. Wasow & E. Bender (2003). *Syntactic Theory: A formal introduction*. 2nd edition. Stanford: CSLI.
- Vogels, J. & M. Lamers (2008). The placement of bare plural subjects in Dutch. In M. van Koppen & B. Botma (red.), *Linguistics in the Netherlands 2008*. Amsterdam: Benjamins, 169-180.
- De Vries, W. (1922). *Er (d'r) zonder duidelijke betekenis*. *De Nieuwe Taalgids* 16, 195-206.
- Wouden, T. van der (2000). Over *zeker* zeker? Zeker! *TABU* 30, 63–89.
- Wouden, T. van der (2006). Partikels: woordjes die het Nederlands markeren. In: N. van der Sijs, J. Stroop & F. Weerman (red.), *Wat iedereen van het NEDERLANDS moet weten en waarom*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 119-129.
- Wouden, T. van der (2008). De Syntactische Atlas van de Nederlandse dialecten, deel 1. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 124, 81-95.
- Wouden, T. van der & J. Caspers (2008). Partikels als leerprobleem in het Nederlands als tweede taal. *Internationale Neerlandistiek* 46, 33–45.